

**ЗАПОЗИЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЯК ЗАСІБ ПРИВЕДЕННЯ УМОВ
УТРИМАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО РІВНЯ****BORROWING OF FOREIGN EXPERIENCE AS A WAY OF BRINGING THE CONDITIONS
OF DETENTION OF CONVICTS IN UKRAINE TO THE EUROPEAN LEVEL****Норкус В.О., студент I курсу магістратури***Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті автором висвітлено проблему дотримання прав і свобод осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в кримінально-виконавчих установах України. Особливу увагу автор звертає на те, що нині євроінтеграція поступово зачіпає різні сфери життя України, однак кримінально-виконавча система все ще потребує вдосконалення. Для України є необхідним запозичення досвіду держав, в яких засудженим у тюрмах забезпечуються та гарантуються усі права, окрім права на свободу. Автор акцентує на тому, що беззаперечне дотримання прав і свобод людини призведе до припинення незаконного порушення як національного, так і європейського законодавства в цій сфері, імплементація норм міжнародного законодавства сприятиме швидшому наближенню України до європейських стандартів. Крім того, у статті наголошується, що, впроваджуючи зарубіжний досвід Швеції та Норвегії, необхідно звертатися до Європейських тюремних правил, оскільки дотримання цих мінімальних правил та стандартів забезпечить найбільш ефективне досягнення мети покарання – виправлення та ресоціалізації злочинця.

Ключові слова: зарубіжний досвід, умови утримання, засуджені, позбавлення волі, установи виконання покарань.

В статті автором освітлена проблема соблюдения прав и свобод лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы в уголовно-исполнительных учреждениях Украины. Особое внимание автор обращает на то, что сейчас евроинтеграция постепенно затрагивает различные сферы жизни Украины, однако уголовно-исполнительная система все еще нуждается в совершенствовании. Украине необходимо заимствование опыта государств, в которых осужденным в тюрьмах обеспечиваются и гарантируются все права, кроме права на свободу. Автор акцентирует внимание на том, что неукоснительное соблюдение прав и свобод человека приведет к прекращению незаконного нарушения как национального, так и европейского законодательства в этой сфере, имплементация норм международного законодательства будет способствовать более быстрому приближению Украины к европейским стандартам. Кроме того, в статье отмечается, что при внедрении зарубежного опыта Швеции и Норвегии необходимо обращаться к Европейским тюремным правилам, поскольку соблюдение этих минимальных правил и стандартов обеспечит наиболее эффективное достижение цели наказания – исправления и ресоциализации преступника.

Ключевые слова: зарубежный опыт, условия содержания, осужденные, лишение свободы, учреждения исполнения наказаний.

In the article, the author highlighted the problem of observance of the rights and freedoms of persons serving sentences in the form of deprivation of liberty in the penal institutions of Ukraine, since there is a widespread perception that the level of development of society can be judged on the basis of how it handles criminals. Particular attention is paid to the fact that at present, European integration is gradually affecting various spheres of life in Ukraine, but the criminal-executive system still needs to be improved. Taking into account also that in comparison with other developed European countries Ukraine lags slightly behind in this sphere in the criminal-enforcement sphere, therefore the article concludes that the experience of foreign countries on the example of Sweden and Norway should be taken into account as these countries occupy the leading positions in relation to comfort conditions for convicts. For Ukraine, it is necessary to borrow experience from the states in which prisoners in jail provide and guarantee all rights, except for the right to liberty. The study and implementation of the most effective and progressive measures in the criminal-executive legislation of Ukraine, which have long been entangled by leading European states, will ensure the rapid development of Ukraine. The author emphasizes that the unconditional adherence to human rights and freedoms will lead to the cessation of unlawful violation of both national and European legislation in this area, the implementation of the norms of international law will contribute to a faster approach of Ukraine to European standards. In addition, the article states that when implementing the foreign experience of Sweden and Norway, it is necessary to refer to the European prison rules, since observance of these minimum rules and standards will ensure the most effective achievement of the purpose of the punishment – correction and resocialization of the offender.

Key words: foreign experience, conditions of detention, conviction, deprivation of liberty, institution of execution of punishment.

Незважаючи на те, що у своїй діяльності Україна керується, насамперед, принципами законності та поваги до прав людини і громадянина, намагаючись забезпечити кожному права та свободи в обсязі, передбаченому законом, наша країна і надалі зберігає одну з передових позицій щодо кількості засуджених до позбавлення та обмеження волі, які відбувають покарання у виправних колоніях і виправних центрах – не найбезпечніших для життя і здоров'я людини державних установах.

Проблеми реформування кримінально-виконавчого законодавства, вітчизняної системи виконання покарань, забезпечення дотримання прав і свобод засуджених та законності персоналом органів і установ виконання покарань досліджувало чимало вчених, спочатку радянських, пізніше – російських та українських (Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, В.А. Бадира, Е.Ю. Бараш, І.Г. Богатирьов, С.А. Барсученко, А.О. Галай, В.О. Гацелюк, Л.М. Горбунова, О.М. Джуца, Т.А. Денисова, О.Г. Зеніна, О.Б. Пташинський, М.С. Пузирьов, Г.О. Радов, М.В. Романов, А.Х. Степанюк, О.М. Сокуренько, Ю.А. Чеботарьова, І.С. Яковець, М.М. Яцишин та ін.).

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних підходів зарубіжних країн у системі виконання покарань та умов тримання засуджених із зосередженням уваги на досвіді Норвегії та Швеції, з урахуванням найбільш ефективних та прогресивних заходів у цій сфері.

Україна як соціальна і правова держава визнає основними своїми завданнями забезпечення та захист прав людини. Останніми роками система державної влади та управління зазнали певних змін, включаючи кримінально-виконавчу сферу державної влади. Основним завданням у цій сфері є узгодження змісту прав та свобод засуджених із міжнародними стандартами. Нині основним міжнародним актом, що регулює ці питання, є Європейські тюремні правила, які розроблені Радою Європи і активно впроваджуються в діяльність розвинутих європейських держав.

Характер масових порушень прав людини в місцях позбавлення волі зумовлений недотриманням особистих, громадянських, соціально-економічних, культурних прав, які в теорії кримінально-виконавчого права належать до загальних, а також спеціальних прав, які виникають у

засуджених у зв'язку з відбуванням призначеного судом покарання [1, с. 55].

Набуття міжнародного досвіду з питань дотримання прав засуджених до позбавлення волі та умов їх утримання в Україні полягає у співпраці з низкою міжнародних органів та органами виконання покарань країн Європи. Проте визначальним стандартом у цій сфері є Європейські тюремні правила.

Увага до матеріального забезпечення в'язниць і умов утримання ув'язнених у найбільш прогресивних європейських державах – не самоціль; воно зумовлено особливостями філософського та світоглядного підходу громадян і влади в цих країнах до самого феномена покарання і його цілей. Власне, про «покарання» тут взагалі не йдеться; це слово-антипод, воно протистоїть тому, що зведено в головний принцип гуманістичної тюремної системи в Європі – реабілітацію.

Загалом у Норвегії нараховується близько 50 тюрем. У найменшій відбуває покарання 16 осіб, у найбільшій, що розташована у столиці Норвегії – Осло, утримується близько 400 осіб.

У 2010 р. представники Європейського комітету проти тортур знайшли, на їх погляд, дві проблеми в пенітенціарній системі Норвегії:

- тривалі строки перебування під вартою до набуття вироку законної сили. Ув'язнені під вартою знаходяться разом із засудженими, а строк перебування під вартою зараховується як строк відбування покарання на пільгових умовах;

- відбування в одних тюрмах і дорослих, і дітей. У Норвегії відбування покарання у виді позбавлення волі за законом можливе з 15 років, і за формальними ознаками неповнолітня особа і доросла особа можуть опинитись в одній камері. Однак оскільки у Норвегії неповнолітніх ув'язнених налічується загалом 10 осіб, Уряд не вважає за доцільне будувати для них окрему установу [2, с. 24].

Кримінально-виконавча політика Норвегії спрямована на те, щоб тюрма не була схожа на тюрму. У 2010 р. у Норвегії відкрилася закрита чоловіча тюрма Halden Fengsel на 200 місць, яку іноземні фахівці, зокрема, американські, порівнюють із п'ятизірковим готелем. Її огорожа побудована таким чином, щоб за деревами з вікон камер її не було видно. Ця тюрма, за версією журналу Forbes, у 2011 р. визнана однією з кращих у світі.

Ця в'язниця, розташована на 30 га в сосновому лісі і розрахована на одноразове перебування 252 ув'язнених, стандартна камера – це кімната площею 12 м², обладнана сучасними меблями, РК-телевізором і душовою (2 м²). На території в'язниці розташовані культурний центр зі студією звукозапису, кімнатами для творчості, бібліотекою, зимовим садом, спортивний центр із великим залом для занять, окремі будиночки для тривалих побачень із родичами, приміщення для шкільних і лабораторних занять, медичний центр і виробничі майстерні. Приміщення тюрми прикрашені творами мистецтва, на придбання яких було витрачено майже 1 млн доларів. Режим в'язниці в Хальдене передбачає вільне переміщення ув'язнених [3].

Після проведення реформи покарання засуджені обмежені лише в одному праві – праві на свободу, в чому нині і полягає покарання. Всіма іншими правами засуджені користуються в повному обсязі, включаючи виборчі.

Середній термін перебування засуджених за ґратами становить 126 днів – 1 рік, після чого засуджені звільнюються достроково та переходять у підпорядкування служби пробачії. Зазвичай тюремна система Норвегії передбачає існування окремих тюрем для жінок та чоловіків, але трапляються випадки спільного їх розміщення, але в різних блоках.

За суворістю утримання норвезькі тюрми поділяються на 3 типи: в'язниці відкриті і закриті з сильним рівнем безпеки, разом із тим у країні є «перехідні» в'язниці під

назвою “Half-Way House”. Ці в'язниці схожі на звичайні гуртожитки, їх завдання – підготувати засудженого до звільнення.

Особлива увага приділяється взаємовідносинам ув'язнених та персоналу тюрми – з одним ув'язненим завжди працює як мінімум один так званий «куратор». Ефективність такого підходу забезпечується завдяки чисельності працівників тюрми. Наприклад, у Бредтвейстській тюрмі для жінок, де утримуються 64 засуджених, працює 84 співробітники виправної служби. Що стосується харчування в'язнів, то тут воно здійснюється за принципом «шведського столу».

Взагалі Кримінальний кодекс Норвегії передбачає максимальне покарання терміном 21 рік. Проте для найбільш небезпечних злочинців передбачене так зване «необмежене утримання». Проте, коли спливає 10 років відбування такого покарання, злочинець мусить проходити комплексне медичне та соціальне обстеження з метою визначення його ступеня небезпечності та прогресу виправлення. Якщо ступінь небезпечності особи не зменшився, то така комісія призначається для засудженого щороку.

Норвезькі тюрми настільки переймаються своєю репутацією, що для того, аби уникнути погіршення умов через перенаселення, створюється черга із засуджених, щоб відбути покарання. Зокрема, у 2007 р. черга сягала 2 800 осіб. При цьому щороку лише 8–10 осіб навмисно уникають відбування покарання.

Досить поширеною практикою для пенітенціарної системи Норвегії є надання відпусток ув'язненим. Умовою їх отримання є відбуття 1/3 покарання і перебування у в'язниці протягом 4 місяців [4]. Засуджені мають право на щотижневе побачення протягом однієї години. За побачення не платять ні родичі, ні засуджені. Але перебування у тюрмі в цій країні не виключає навчання, суспільно корисної праці, лікування від алкоголізму та наркоманії, участі у різноманітних програмах та тренінгах, що проводяться з метою підготовки до звільнення та соціальної адаптації.

Незалежно від працевзятості усі засуджені регулярно отримують близько 60 крон на день. Рівень рецидивної злочинності в Норвегії один із найнижчих в світі – лише 15%. Так, після застосування всіх соціальних та поліцейських заходів продовжують красти 33% засуджених, 36% осіб, хворих на наркотичну залежність, повертаються до збуту наркотичних речовин, 12% грабіжників – до грабежів, 18% гвалтівників продовжують свою злочинну діяльність та лише 3% знову потрапляють у дорожньо-транспортні пригоди.

Дуже цікавий підхід до розподілу засуджених застосовується в тюрмах Швеції. Поміщення засуджених у тюрму з відповідним рівнем безпеки або ж навіть у відповідне відділення тюрми здійснюється спеціальною комісією в єдиному на всю країну центрі розподілу засуджених, який функціонує при одній із великих тюрем. Засуджені проходять спеціальне тестування за тестом HSR — 20, з ними проводиться співбесіда, а вже потім визначається вид установи, в якій вони відбуватимуть покарання. У процесі розподілу одразу ж визначається строк, після відбуття якого засудженому можуть змінити умови тримання шляхом переводу в установу більш відкритого типу [5, с. 114].

Засуджений, який відбуває покарання в шведській тюрмі, має дуже комфортабельні умови порівняно з тими, хто відбуває покарання в кримінально-виконавчих установах України. Наприклад, у Швеції для кожного передбачена окрема мебльована кімната з туалетом та умивальником. Лише у разі розміщення ув'язнених у тюрмах старого зразку можуть траплятися випадки розміщення по двоє. До того ж вони мають широкий спектр варіантів проведення свого дозвілля, їм надається змога грати в карти, більярд, проводити час у бібліотеці або перед телевізором. У коридорі є телефон, що не обмежує їх у можливості здійснення

телефонних дзвінків, лише попередньо адміністрація тюрми перевіряє список осіб, з якими засуджений бажає зв'язатися. Щодо побачень, то єдиними підставами відмови адміністрації є загроза стану безпеки чи можливість завдання шкоди родичам засудженого. Так само, як і в Норвегії, в тюрмах Швеції надається право отримання відпусток із метою полегшення повернення їх у суспільство.

Директор тюрми «Сальберга» повідомляє, що на поточний момент головне в розвитку пенітенціарної системи Швеції полягає в тому, щоб в центрі уваги знаходилися не просто безпека засуджених, а, насамперед, їх потреби, оскільки, з одного боку, тюрма має забезпечити виконання рішення суду, які визначають її строки перебування за ґратами, з іншого – треба пам'ятати, що за деякий час засуджені знову опиняться на волі.

Характерною особливістю тюрем Швеції є відсутність воєнізованих формувань для заспокоєння засуджених, а співробітники тюрем є звичайними цивільними працівниками.

У в'язницях Швеції для засуджених, які порушують дисципліну, не передбачені штрафні приміщення, а застосовуються лише два види стягнень: попередження і незарахування певного періоду відбування покарання у в'язниці (до 10 діб) у загальний строк покарання. Навіть за втечу передбачено лише дисциплінарну відповідальність, оскільки вважається, що людина має природний потяг до свободи, за який недоцільно суворо карати [5, с. 114].

Що стосується законодавства Швеції, яке регулює систему виконання покарань, то тут немає національного кримінально-виконавчого кодексу. Всі пов'язані з цим питання регулюються двома останніми главами Кримінального кодексу, які присвячені процесуальним та кримінально-виконавчим питанням, та міжнародними актами. До таких можна зарахувати, наприклад, Європейські тюремні правила, прийняті у 1987 р., які набули широкого міжнародного визнання як фактичний кодекс практичної діяльності з управління пенітенціарними установами. У січні 2006 р. Рада Європи, враховуючи поглиблення курсу європейської спільноти на подальшу гуманізацію

процесів виконання покарань у виді позбавлення волі, а також утримання під вартою, необхідність максимального наближення умов тримання ув'язнених до умов життя на волі, рекомендацією Rec(2006)2 затвердила новий варіант Європейських тюремних правил. Таким чином, Європейські тюремні правила є переглянутим та доповненим варіантом прийнятих ООН Мінімальних стандартних правил поводження із в'язнями. Цей документ нині є єдиним регіональним міжнародним нормативно-правовим актом, який містить значну кількість спеціальних норм про поводження із засудженими. Основним здобутком цього міжнародного акта є встановлення більш високих стандартів поводження з в'язнями і створення мінімальних необхідних умов у пенітенціарних установах відповідно до вимог гуманізму і справедливості.

Комітет Міністрів відповідно до ст. 15 Статуту Ради Європи наголошує, що застосування вироків про ув'язнення та поводження з ув'язненими потребують дотримання вимог безпеки та дисципліни при одночасному забезпеченні умов утримання, які не порушують гідність людини та надають ув'язненим змогу займатися змістовною діяльністю та впроваджують для ув'язнених відповідні програми, таким чином готуючи їх до повернення в суспільство [6].

Європейські тюремні правила зумовлюють прогресивне та ефективне функціонування сучасних пенітенціарних систем.

Проаналізувавши досвід Норвегії та Швеції щодо діяльності у сфері створення умов утримання засуджених, можна звернути увагу на тенденцію пом'якшення умов тримання, що проявляється в дотриманні санітарно-гігієнічних стандартів, проведенні педагогічної і психологічної роботи із засудженими, використанні ефективних методів і заходів впливу на них, організації активного дозвілля, що найбільш сприятиме їх швидкому виправленню та ресоціалізації.

Отже, розширення переліку прав і свобод ув'язнених сприятиме їх виправленню та соціальній адаптації, а також покращить умови їх утримання та правове становище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борсученко С.А. Соблюдение прав человека в учреждениях уголовно-исполнительной системы. *Юстиция* 2006. № 1. С. 55–56.
2. Богунов С.О., Копотун І.М., Пузирьов М.С. Пенітенціарні системи України та Норвегії: порівняльно-правовий аналіз : посібник / за заг. ред. О.М. Джуґи. Київ : Державна пенітенціарна служба України, 2012. 40 с.
3. Щербаков А.В., Налдеев А.Б. Позитивний досвід функціонування пенітенціарних установ Норвегії та можливості його використання в російських умовах. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 393–396. URL: <https://moluch.ru/archive/82/15027/>
4. Як зробити в'язниці кращими в світі. Досвід Норвегії. URL: [http://edu.helsinki.org.ua/pod/novini-vipusnik-vprogrami/yak-zrobiti-vyaznits-krashchimi-v-sv-t-dosv-d-norveg](http://edu.helsinki.org.ua/pod/novini-vipusnik-vprogrami/yak-zrobiti-vyaznits-krashchimi-v-svi-t-dosv-d-norveg).
5. Лисоед О., Степанюк А. Умови відбування покарання у Швеції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 111–117.
6. Європейські тюремні правила. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032.